

MORFOLOGIA FLEXIONARĂ A PLURALULUI ROMÂNESC ȘI AȘA-ZISUL „NEUTRU” ÎN LIMBA ROMÂNĂ ȘI ÎN GRAIURILE ROMÂNEȘTI

THE INFLEXIONAL MORPHOLOGY OF THE ROMANIAN PLURAL AND
THE SO-CALLED “NEUTER” IN ROMANIAN AND
IN ROMANIAN DIALECTS

(Abstract)

This study argues that the notion that Romanian has a “neuter” gender is superfluous, because the agreement properties associated with so-called „neuter” nouns are a direct function of the inflexional morphology of both the singular and plural forms, which speakers in any case store separately. This claim is supported by a number of diachronic and dialectal facts showing that an enduring and apparently necessary characteristic of “neuters” is that they bear unambiguous inflexional markers of masculine gender in the singular and of feminine gender in the plural.

Cuvinte-cheie: genul „neutr”, morfologie flexionară, diacronie, dialecte.

Key-words: “Neuter” gender, inflexional morphology, diachrony, dialects.

Limba română se deosebește de celelalte limbi romanice (sau cel puțin de cele standard) prin faptul că are un așa-zis gen „neutr”. Substantivele neutre se deosebesc de celelalte substantive din limba română prin faptul că la plural ele pot fi considerate feminine (adică, fac acordul la feminin) pe când la singular se comportă, din punct de vedere al acordului, ca masculine.

Neutrele se mai împart în două mari clase flexionare, una cu pluralul în *-e*, de pildă *braț - brațe*, și alta, ca, de exemplu, *timp - timpuri*, cu pluralul în *-uri*. Este, în general, imprevizibil, pornind de la singular, care din aceste

două desinențe va apărea la plural. Numai în cazul în care un substantiv are un radical paroxiton sau proparoxiton pot fi excluse pluralele cu *-uri* (dar există excepții, de pildă *sinus* paroxiton dar *sinusuri* proparoxiton). Însă cele mai multe substantive românești au radical oxiton (ca să nu pomenim de cazuri ca *radio - radiouri*, *zero - zerouri* unde accentul se mută pe *o*, la plural).

O consecință a acestui fenomen general de imprevizibilitate, pe care țin să o subliniez aici, este că de cele mai multe ori formarea pluralului la neutru este neregulată (adică nu este în funcție de nicio regulă care să permită derivarea pluralului de la singular), vorbitorii fiind obligați, în privința fiecărui substantiv neutru, să înmagazineze nu numai forma de singular, ci și pe cea de plural. Însă aceste forme „arhivate” separat împreună cu pluralul pot fi și uitate: este uimitoare – pentru vorbitorii altor limbi unde formarea pluralului este supusă în cele mai multe cazuri unor reguli simple și generale – frecvența cu care românii, chiar și cei mai „cu carte”, se pot încâlci în căutarea unui plural pe care dintr-o dată nu și-l amintesc.

Am impresia uneori că eticheta de „neutru” este percepută de mulți români ca un fel de portdrapel al limbii lor, o trăsătură clară a „latinității” românei, prin comparație cu alte limbi romanice naționale aparent mai „sărace” în privința genurilor. Așadar, pe de o parte, prefer să mă abțin din dezbateră privind existența unui adevărat „neutru” în limba română; dar, pe de alta, mă simt obligat să mărturisesc că sunt foarte departe de a fi convins de existența unui al treilea gen care să fie diferit de feminin și de masculin. Dacă vrem să recunoaștem că româna este altfel decât celelate limbi romanice în această privință, nu am dreptul să mă opun folosirii termenului „neutru”, mai ales având în vedere faptul că formele „neutrului” într-adevăr provin direct din forme neutre latinești (cf. Ivănescu 1957: 308). Și din punctul de vedere teoretic chestiunea depinde foarte mult de definiția formală a unui gen. Loporcaro și Paciaroni (2011: 319) afirmă că „the Romanian neuter is a gender, if only a controller gender”. Prin aceasta autorii înțeleg (după Corbett 1991: 150-52) următorul lucru: în ciuda faptului că nu există în limba română decât două tipuri de acord morfosintactic (masculin sau feminin), tot trebuie recunoscut pentru ea un al treilea gen, un „neutru”, dat fiind că există o clasă de substantive distinctă care cere acordul la masculin la singular, iar la feminin la plural. În interpretarea mea a „neutrului” românesc mă apropii mai mult, însă, de cei ca Hall (1965), Marcus (1967: 123;143) sau Matasović (2004: 51), care susțin teoria „ambigenericității”, potrivit căreia româna n-ar avea decât două genuri, masculin și feminin, foarte multe substantive fiind caracterizate prin faptul că au un singular cu genul masculin și un plural cu genul feminin. Am exprimat și eu același punct de vedere în Maiden (2011: 701n36), dar în cele ce urmează

voi demonstra că toate substantivele „ambigene” au această proprietate dintr-un anumit motiv morfologic.

Unele din cele mai interesante argumente în favoarea existenței unui gen care nu este nici masculin nici feminin (și de aceea trebuie considerat „neutru”) în limba română provin din domeniul sintaxei și îndeosebi din fenomenele de coordonare sintactică. Mă gândesc aici la cazurile analizate de Bianca Croitor și de Ion Giurgea (2009) ca, de pildă, *Mărul și părul sunt înalți* cu două substantive masculine la singular coordonate cu acordul masculin la plural, față de *Scaunul și tabloul sunt vopsite* cu două substantive „neutre” la singular coordonate cu acordul feminin la plural. Autorii declară (2009: 25) că: “If ‘ambigeneric’ meant that these nouns have one gender in the singular and another gender in the plural, nothing would distinguish between a singular masculine and a singular neuter [...] The coordination facts suggest that the ambigeneric property should be understood differently, [as] an instruction to value gender as masculine in the context /+singular/ and feminine in the context /+plural/”. Trebuie subliniat că după părerea acestor lingviști (2009: 37) româna de fapt nu are un al treilea gen „neutru”, așa-zisele „neutre” constituind în schimb “a third nominal class which is selected by a head containing bundled number and gender. Th[is] hypothesis – the nominal class analysis – also requires the assumptions that a head containing bundled number and gender can be inserted above a DP-conjunction and the nominal class feature can percolate at the DP-level.” Însă, pare să fie vorba tocmai despre o clasă fără gen inerent, căreia i se potrivește destul de bine eticheta de „neutru” — dat fiind că „neutru” este un termen în esență negativ, adică “nici masculin și nici feminin” (cf. Jakobson 1971: 188). În orice caz, eu nu cred că avem nevoie nici de mecanismul elaborat de Bianca Croitor și Ion Giurgea nici de ipoteza potrivit căreia substantivele neutre ar fi „ambigene”.¹ Ceea ce vreau să demonstrez, în schimb, este că istoria morfologică a „neutruului” românesc nu poate fi înțeleasă în întregime decât dacă abandonăm atât termenul de „neutru” cât și ideea că, în mod abstract, substantivele respective ar fi ori lipsite de gen inerent ori „ambigene”. Consider că asemenea analize ale „neutruului” românesc sunt (ca și apelul la „neutru” ca „controller gender”), nu chiar eronate, ci superflue. Este de ajuns să admitem doar două genuri, și să recunoaștem

¹ Trebuie adăugat că Roman Jakobson (1971: 188) (cf. și Donka Farkas 1990) cred că substantivele sunt chiar “neutre”, în sensul că sunt lipsite de gen inerent, astfel încât la singular (număr nemarcat) se impune genul “mai puțin specificat” sau nemarcat (masculinul) pe când la plural (număr marcat) se impune genul “mai specificat” sau marcat, adică femininul. Asemenea teorii nu explică *de ce* substantivele respective ar fi “underspecified” pentru gen (precum zice Donka Farkas).

importanța excepțională, în limba română, a faptului că genul poate fi condiționat morfologic, de desinență.² Ideea unui „neutru” separat, de masculin cât și de feminin, tinde să opacizeze adevărata dinamică istorică a formelor respective, și adevărata lor natură sincronică. De aceea prefer să vorbesc în cele ce urmează nu despre „neutru” ci despre *genus alternans*, ca să folosesc un termen propus de Iván Igartua (2006).

Evoluția lui *genus alternans* de la latină până la româna modernă arată o caracteristică morfologică atât de evidentă încât, în mod paradoxal, nimeni nu pare s-o fi sesizat în întregime.³ Substantivele care în latina târzie au căpătat *genus alternans* au avut toate, cu foarte puține excepții, anumite caracteristici morfologice foarte specifice în privința desinențelor. Ele provin din neutre latinești iar, dacă primesc genul feminin la plural, acest lucru se datorează tocmai faptului că desinența latinească de neutru plural -A (de exemplu FOLIA „frunze”) era formal identică cu cea de feminin singular de la declinarea întâi (de exemplu MENSA „masă”). Trecerea la feminin mai este cauzată și de faptul că genul neutru tinde să dispară din latina târzie, formele flexionare de cele mai multe ori contopindu-se, la declinarea a doua, cu masculinul, iar la a treia, fie cu masculinul fie cu femininul. Mai mult, unele neutre plurale din latina clasică, după cum demonstrează Francesco Rovai (2012), provin chiar din niște substantive feminine singulare, de declinarea întâi cu -A, având sens colectiv. Ca urmare, acestea au fost reinterpretate ca fiind plurale și, la rândul lor, și-au „inventat”, ca să spun așa, un singular nou cu -UM. Aceasta este istoria substantivelor ca, de exemplu, LABIUM - LABIA „buză”, ARMENTUM - ARMENTA „cireadă”, RAMENTUM - RAMENTA „așchie”, SPICUM - SPICA „spic”. De observat că singularul nou al acestor substantive latinești are mereu desinența -UM și

² Acordul a două “neutre” coordonate este mereu feminin pur și simplu datorită desinențelor substantivelor respective care au, la pluralul fiecăruia, o desinență distinctiv feminină. Niciodată nu trebuie trecut cu vederea faptul că vorbitorii limbii române înmagazinează atât forma de plural, cât și cea de singular a “neutrelor”, astfel încât acordul se poate face având în vedere formele de plural, chiar dacă acestea nu sunt direct prezente în sintagma substantivelor coordonate. Adevărul este că până și substantive masculine coordonate pot să primească acordul la feminin (de exemplu *Ochiul și obrazul sunt neatînse* sau *Muntele și codrul sunt frumoase*), și că atitudinea vorbitorilor (ca să nu pomenim de gramaticieni) în această privință este cam oscilantă, după cum arată Windisch (1971:34-46) sau Croitor și Giurgea (2009:30u.). Faptul că, în general, substantivele neînsuflețite coordonate (chiar dacă nu sunt toate “neutre”) tind să facă acordul feminin la plural se explică prin aceea că majoritatea substantivelor cu această caracteristică semantică au pluralul feminin în limba română.

³ Nu este locul aici să vorbesc despre istoria dialectelor italiene centro-meridionale, care au și ele *genus alternans*, dar concluzia ar fi aproape aceeași ca și pentru română.

că niciodată nu se produc singulare noi cu desinențe de declinarea a treia -E. În fapt, se pare că vorbitorii exploatează, în crearea acestor neutre noi, o opoziție flexionară adânc înrădăcinată în limba latină și legată, în primul rând, de gen, dintre masculine cu -U- și feminine cu -A(-), opoziție care se manifestă la o întregă clasă de adjective (de exemplu BONUS - BONA „bun, bună”), la fel ca și în domeniul derivării morfologice (FILIUS „fiu” - FILIA „fiică”).

Atunci când începe să se manifeste, în latina târzie, fenomenul *genus alternans*, observăm exact aceeași condiție morfologică, adică inovația se limitează la cazurile unde atât pluralul (feminin) cât și singularul (masculin) poartă mărcile distinctive și neambigue ale genului respectiv: -a la plural și -u la singular. Cu toate că -a era și o desinență a pluralelor din declinarea a treia, cazuri de *genus alternans* din această din urmă declinare sunt aproape inexistente, fie în latina târzie, fie în dialectele italiene, fie în română și în dialectele românești, tocmai pentru că, la singular, desinența este -e, aceasta comportând ambiguitate în privința semnalizării genului.

Este cât se poate de semnificativ și faptul că substantivele din declinarea a treia pot și ele să participe la *genus alternans* dar numai cu condiția să treacă întâi la declinarea a doua (ca în cazul lui OS - OSSA devenit OSSUM - OSSA și apoi os - oase) sau în mod special să *semene* fonologic cu o formă morfologic masculină. Substantive ca TEMPUS și CORPUS, unde -US face parte, în realitate, din tulpină, par să aibă o desinență de masculin singular din declinarea a doua și fac la plural TEMPORA și CORPORA, aparent feminine. Din formele acestea de plural, se mai desprinde cea de a doua desinență a lui *genus alternans*, -ora, păstrată ca atare în dialectele italiene și destinată să devină întâi -ure în limba română și pe urmă -uri, de unde tipul *timp - timpuri*. Un alt exemplu de acest tip, cu un plural care sună ca un masculin față de un plural aparent feminin, este CAPU(T) - CAPITA, care va deveni *cap - capete* (it. v. *capo - capita*). Răspândirea analogică a acestui fenomen la sute de alte substantive se limitează de asemenea la cuvinte care au la singular desinența masculină -u (ca de pildă *deget(u) - degete, picior(u) - picioare; ciocan(u) - ciocane*).

Asocierea desinențelor lui *genus alternans* cu marcarea distinctivă a genului se întărește în română (ca și în unele dialecte italo-romanice), în sensul că desinența -a la plural este înlocuită de o desinență tipică numai pentru femininul plural, adică -e. În dacoromână, această schimbare se realizează fără excepții (forma *ou - ouă* are o explicație exclusiv fonologică, neexistând niciun motiv ca să credem că *ouă* este continuarea directă a lui OUA din latină, după cum susțin de exemplu Loporcaro și Paciaroni 2010: 400; 402). Acest lucru arată că desinența -e din așa-zisul neutru este una și aceeași desinență ca desinența -e din femininele plurale. La prima vedere, însă, comportamentul acestei desinențe în istoria limbii române ne îndeamnă să credem că avem de-

a face cu două desinențe diferite, una de feminin și alta chiar de “neutru”, dat fiind că desinența *-e* din pluralele de la *genus alternans* nu este supusă unei schimbări care, pe de altă parte, se produce foarte des asupra pluralelor din substantivele feminine, și mai ales a pluralelor “neînsuflețite”. Mă refer la înlocuirea analogică a lui *-e* cu desinența de plural *-i* (cf. Jordan 1938: 10-17; 32-35; 40-42), ilustrată în tabelul (1), căreia i se opun femininele plurale în *-e* cu *-i* la “neutre” (cf. Meyer-Lübke 1895: 53), ilustrate în (2).

(1) Înlocuirea femininelor plurale în *-e* cu *-i*

SG	PL		SG	PL
<i>roată</i>	<i>roate</i>	>	<i>roată</i>	<i>roți</i>
<i>aripă</i>	<i>aripe</i>	>	<i>aripă</i>	<i>aripi</i>
<i>gură</i>	<i>gure</i>	>	<i>gură</i>	<i>guri</i>
<i>bucată</i>	<i>bucate</i>	>	<i>bucată</i>	<i>bucăți</i>
<i>rană</i>	<i>rane</i>	>	<i>rană</i>	<i>răni</i>

(2) Rezistența înlocuirii femininelor plurale în *-e* cu *-i* la “neutre”

MSG	FPL	
<i>os</i>	<i>oase</i>	(** <i>oși</i>)
<i>deget</i>	<i>degete</i>	(** <i>degeți</i>)
<i>ac</i>	<i>ace</i>	(** <i>aci</i>)
<i>lighean</i>	<i>lighene</i>	(** <i>ligheni</i>)
<i>scaun</i>	<i>scaune</i>	(** <i>scauni</i>)

Vreau să demonstrez că, în ciuda aparențelor, comportamentul distinctiv al desinenței de plural este cea mai bună dovadă a tezei mele potrivit căreia desinență *-e* din *genus alternans* nu este nimic altceva decât o marcă a genului feminin, și că nu este una “neutră”. Faptul că nu se introduce *-i* la substantivele cu *genus alternans* se datorează principiului potrivit căruia aceste plurale trebuie să arate, prin forma lor morfologică și în mod neîndoielnic, genul gramatical.

În primul rând, trebuie precizat că desinența *-e* la substantivele cu *genus alternans* într-adevăr nu este întotdeauna rezistentă la înlocuirea analogică (în ciuda a ceea ce scrie Meyer-Lübke la subiect), deoarece există cazuri ca, de pildă, *studiu studii* ori *fotoliu fotolii*. Acestea sunt de fapt cuvinte care fac parte din limbajul comun civilizației internaționale, făcând pluralul cu *-ii*. N-aș exclude însă ca acesta să fie explicabil prin influența limbii italiene, unde, cel

puțin până în secolul al 19-lea, pluralul cuvintelor în *-io* se scria cu *-ii*. În orice caz, este previzibil că în limba română substantivele neînsuflețite în *-iu* vor avea un plural feminin în *-ii*.

Mult mai semnificativ în această privință, este cazul substantivelor istorice în *-ure* al căror *-e* final este înlocuit fără excepție de *-i* (*timpure* > *timpuri*). Să se observe că înlocuirea lui *-e* final din *-ure* cu *-i* înseamnă că *-ure*, contrar a ceea ce se afirmă în cele mai multe manuale de lingvistică istorică romanică, nu este o *singură* desinență ci că constituie o structură bimorfemică, alcătuită din două semne de plural, *-ur-* și *-e*. Altfel nu s-ar putea explica cum numai partea finală a lui *-ure* este înlocuită de *-i*.

Ca ultim exemplu al înlocuirii desinenței *-e* cu *-i* la *genus alternans*, aș pomeni de faptul că în graiurile românești nord-orientale avem exemple de înlocuire a lui *-e* cu *-i* la unele substantive cu vocala accentuată /a/, ca, de pildă, *buzunar* – *buzunări* în loc de *buzunar* – *buzunare* (tabelul 3). Vom vedea mai jos importanța teoretică a tipului *buzunar* – *buzunări*.

(3) Plurale feminine de tipul *buzunări* din graiurile nord-orientale

M	F
<i>buzunar</i>	<i>buzunări</i>
<i>mădular</i>	<i>mădulări</i>
<i>stomag</i>	<i>stomăji</i>
<i>dispinsar</i>	<i>dispinsări</i>

Ca să rezum, în limba română alternanța de gen între singular și plural presupune ca desinențele substantivelor implicate, atât de singular cât și de plural, să fie mărci neambigue ale genului. Nu din întâmplare în istoria limbii române, substantive cu *genus alternans* care să aibă la singular desinența *-e* sunt aproape inexistente. Cazuri ca *lapte* – *lăpturi*, *foarfece* – *foarfece* sau *nume* – *nume* sunt chiar excepționale, și cred că fiecare are o explicație particulară. *Lăpturi* nu este clar pluralul lui *lapte* (substantiv masiv și de aceea în mod normal lipsit de un plural morfologic semantic identic cu singularul). *Foarfece* (< FORBICEM) este un substantiv și semantic și morfologic aberant. Este greu de spus dacă el desemnează o unitate sau două. *Foarfece* poate să fie un masculin singular, dar acest singular, tocmai cu desinența *-e* și desemnând un obiect care poate fi văzut și ca plural, este foarte susceptibil să fie reinterpretat ca *feminin plural*, astfel încât limba ajunge să aibă două forme fonologic identice, una de singular și alta de plural, coexistente. Pe de altă parte, de la acest feminin plural nou se poate desprinde un singular feminin nou, *foarfecă*, care, la rândul lui, poate să capete un plural nou *foarfeci* (cf. și

Wild 1983: harta 434 pentru formele corespunzătoare în meglenoromână). Pluralul vechi de la *nume* era *numere* (< NOMINA) și cred că asemănarea fonologică cu clasa pluralelor “neutre” în *-ure* ar fi fost motivul prin care acest cuvânt a trecut la feminin la plural (de fapt, în unele localități, după cum arată Marin, Mărgarit și Neagoe (1998: 92), devine *numuri*). Pe urmă, desinența de plural pare să fi fost înlocuită de *-e*, producând un plural identic cu singularul.

De-a lungul istoriei limbii române, *genus alternans* a fost caracterizat de o semnalizare neambiguă a genului. De fapt *genus alternans* în latina târzie s-a născut tocmai din cauza identității dintre desinența de neutru plural *-A* cu desinența de feminin singular, și dintre desinența de acuzativ singular cu desinența de *nefeminin* *-U(M)* la singular (cf. Philippide 2011: 433; Schön 1971: 113), și asocierea transparentă și inconfundabilă dintre desinență și gen este, și a a rămas mereu, o caracteristică fundamentală și inviolabilă a așa-ziselor “neutre”. Acest lucru înseamnă că găsim la substantivele cu *genus alternans* numai *-Ø/-u*, desinențe distinctiv masculine, la singular, iar numai desinențe legate în mod neambiguu de genul feminin la plural. De fapt, situația în limba română în privința legăturilor între gen și formă este următoarea:

la singular

- u / -Ø:** **exclusiv masculin**
- ă:** **aproape exclusiv feminin**
- e:** ambiguu – masculin (*șarpe alb*) sau feminin (*floare albă*)

la plural

- i:** ambiguu , masculin (*șerpi albi*) sau feminin (*flori albe*)
- ur-[sic!]** **exclusiv feminin**
- e:** **exclusiv feminin**

Desinența *-e* este singura marcă distinctivă a femininului la plural, pe când *-u/-Ø* este singura marcă distinctivă a masculinului la singular. Este de remarcat cum, de-a lungul istoriei, cele câteva puține excepții la acest din urmă principiu au fost eliminate din limbă, de pildă *soru* > *soră*, *noru* > *noră*, **manu* > *mână*.

Este foarte semnificativ și comportamentul gramaticienilor și lexicografilor vorbitori nativi ai românei în privința substantivelor *pluralia tantum* și *singularia tantum*. Acestea, tocmai pentru că nu au alternanță între singular și plural, nu ar trebui să se încadreze în clasa substantivelor neutre, care presupun mereu o *alternanță* de gen între singular și plural. Însă (cf. Hořejší 1957: 418; Lombard și Gâdei 1981: I14-18; II32u.; II49u.), *pluralia tantum*

ale substantivelor inanimate în *-e* tind să fie clasificate ca “neutre”, pe când cele în *-i* nu sunt descrise niciodată⁴ ca “neutre”; de asemenea, aproape toate *singularia tantum* prezentate ca “neutre” au desinența *-Ø* sau *-u*, cele în *-e* fiind foarte rare. Acest lucru arată, cât se poate de clar, că genul “neutru” este strâns legat de forma desinenței atât la plural, cât și la singular.

Principiul pe care l-am identificat și elaborat nu a fost descris decât foarte târziu în istoria lingvisticii române și până acum (din câte știu) numai pentru structura modernă sincronică a limbii. Este, în esență, ceea ce afirmă Nicoleta Bateman și Maria Polinsky (2010: 63):

The neuter does not have its own markings or agreement pattern, being identical to the masculine in the singular and to the feminine in the plural in both these dimensions. Our analysis capitalizes on these facts and categorizes these nouns into two classes in the singular and plural. Nouns in each class share the same declension, namely noun endings [...]. Because actual plural forms determine class membership in the plural, and indirectly agreement, we provide rules of plural formation that are established based on formal features of the nouns and a small semantic core. Gender agreement is straightforwardly predictable once the noun classes are established. Agreement rules map each of the two genders in the singular and the plural to a specific set of agreeing forms.

Adevărul este că principiul determinării genului prin desinențe este valabil pentru toată istoria limbii române și pentru toate dialectele românești. Aparentele excepții se înregistrează tocmai, și numai atunci, când există alte semne clare ale genului. Astfel, *-ure* poate să devină *-uri*, tocmai pentru că prezenta lui *-ur-*, legată la plural exclusiv de genul feminin, garantează păstrarea expresiei de gen, chiar dacă *-e* final este înlocuit de *-i* (ambiguu). Apariția tipului *buzunar – buzunări* este posibilă tocmai pentru că este introdusă și alternanța din vocala accentuată. Or, alternanța *a – ă* înaintea desinenței *-i* este un semn specific și unic al substantivelor feminine (cfr. Maiden 1997). De altfel, aceasta nu există nici la masculine și nici la adjectivele feminine: *frate – frați*, *par – pari*, *mare – mari* (adjectiv), *largă – largi*, dar *mare – mări*, *scară – scări*, *cadă – căzi* și așa mai departe. În cazul în care această alternanță este prezentă, nu încapă îndoială că avem de-a face cu un substantiv *feminin* și nu mai este necesar ca desinența de plural *-e* să fie

⁴ *DEX*-ul dă *funeralii* ca “neutru”, dar acest plural se încadrează în clasa specială a substantivelor neutre precum *studiu – studii*.

‘protejată’ de înlocuirea cu desinența ambiguă *-i*. Alternanța *a – ă* din radicalul femininelor se produce, în mod normal și din motive de fonetică istorică, numai înaintea unui *-i* din silaba imediat următoare. De aceea, nu este de așteptat și nu apare, de obicei, la pluralele în *-uri* (de pildă, *pat – paturi, iaz – iazuri*). Totuși, în unele graiuri din Maramureș și Moldova se produce această alternanță și la unele plurale în *-uri* (de exemplu, *zarzavat – zarzavături*), iar în meglenormână întâlnim (vezi Atanasov 2002: 197; 207) asemenea plurale la unele substantive: de exemplu, MSG *kəsə'ba* - FPL *kəsə'bəur* ‘oraș’, MSG *ʃəmə'ta* - FPL *ʃəmə'təur* ‘zarvă’. Acest lucru este încă o dovadă că neutrele plurale sunt adevărate substantive feminine la plural, și că nu constituie o clasă separată.⁵

Trebuie pomenit, în concluzie, de un fenomen destul de răspândit în limba veche și care continuă să se manifeste și astăzi în multe graiuri din vestul și din nordul României (vezi Gheție și Mareș 1974: 225u.; Chivu 2010), și uneori și în alte arii dialectale (cfr. Neagoe și Mărgărit 2006: lxxxiv pentru graiurile românești din nordul Bulgariei). Acesta implică prezența desinenței *-ă*, în loc de *-e*, la pluralele unor substantive cu *genus alternans*: *car – cară, covor – covoară, hotar – hotară, izvor – izvoară, odor – odoară, pridvor – pridvoară, topor – topoară, zăvor – zăvoară*. Acest fenomen are, fără îndoială, o origine fonologică (Jordan 1935: 8; Diaconescu 1970: 149; Fischer 1985: 82n2; Brâncuș 2002: 59) și se datorează pronunției ‘dure’ a lui *-e* după /r/, deși unii savanți au crezut că, în anumite cazuri, *-ă* ar putea să continue desinența latinească de neutru plural *-A* (vezi de exemplu Densusianu 1938: 162f.; Chivu 2010). Această din urmă ipoteză, cu toate că nu este clar imposibilă, nu explică de ce desinența *-ă* se observă numai în condițiile fonologice unde prezența ei ar fi explicabilă și prin efectul consoanei precedente asupra vocalei *-e* (ca și în cazul lui *ou – ouă*, unde desinența se datorează efectului unui /w/ precedent asupra unui plural istoric *'owe: cf. PLUIT > *'plowe > *plouă*; NOBIS > *'nowe > *nouă*; NOUAS > *'nowe > *nouă* (azi, noi); vezi și Brâncuș 2007a: 9f., și Istrate 2007 pentru pluralele de tipul *părauă* în graiuri).⁶ Faptul că această desinență apare la multe cuvinte de origine maghiară sau slavă are legătură probabil cu pronunția cu /r/ a cuvintelor ca *izvor, topor* sau *hotar* (după cum

⁵ Chitoran (2002: 231) afirmă — greșit (cf. exemple ca *lighean – lighene*: Lombard și Gâdei 1981: II 34u) — că “neutrele”, spre deosebire de “feminine”, nu ar cunoaște alternanța dintre *ea* la singular și *e* la plural.

⁶ Însă Gavril Istrate se gândește numai la un efect analogic al cuvintelor *ouă* sau *două*, și nu pare a considera posibilitatea să fie în joc un efect fonologic al lui *-u-* (introdus din singular, sau extins analogic din alte cuvinte).

a demonstrat Marius Sala 1976: 76-80; 96f.). Să se considere și verbele *a hotări* și *a izvorî*, unde efectul acestei pronunții dure se manifestă și la vocala tematică (la origine */i/). Desinența de plural -*ă* mai pătrunde și la alte cuvinte care au cu certitudine o origine romanică și care n-au avut niciodată pronunția /r/ (pentru mecanismul acestei schimbări, vezi și Urișescu 2007: 231; 233). Emblematic pentru acest fenomen de extensie analogică în graiuri sunt cuvinte ca *măr – meră*,⁷ *tractor – tractoară*, *degetar – degetară*, și până și *televizor – televizoară* în Banat (vezi Urișescu 2007: 231).

Această extindere analogică a lui -*ă* tinde să introducă în sistemul gramatical o a treia desinență de plural la *genus alternans*, alături de -*e* și -*uri*. Însă o astfel de schimbare este permisibilă tocmai pentru că nu compromite expresia transparentă a genului gramatical. Un -*ă* nu poate să fie decât feminin (cazurile cu -*ă* masculin din limba română sunt cu adevărat foarte rare și inexistente la plural), astfel încât opoziția de gen între singular și plural continuă să se mențină intactă. De fapt, în asemenea cazuri, raportul morfologic de gen dintre singular și plural este exact acela care se observă, de obicei la singular, la mii de substantive și adjective românești. Este interesant de observat, însă, că desinența -*ă* nu apare aproape niciodată la pluralul adevăratelor feminine. Unele graiuri au la pluralul adjectivului feminin *amară* tot *amară*, probabil din cauza unei pronunții dure a lui /r/ (cf. verbul *a amări*, nu ***a amări*). Alte exemple din secolul al șaisprezecelea, discutate de pildă de Alexandru Rosetti (1986: 490), ca pluralele *cămărale*, *cioarale*, *comoară* au, probabil, același fel de explicație fonologică. Dar în mod normal, -*ă* nu este extins analogic la pluralele feminine, cu excepția pluralului, foarte răspândit în graiurile românești, *peră* de la *pară*. Acesta din urmă se datorează probabil atracției analogice, semantic și nu numai fonologic motivate, a pluralului *meră* (de reținut că atlasele lingvistice arată că pluralul *peră* presupune aproape fără excepție existența pluralului *meră*). În rest, femininele plurale se deosebesc net de neutre, neavând -*ă* ca desinență de plural. Cred că explicația acestei diferențe este destul de simplă: -*ă* nu poate să pătrundă analogic la pluralul femininelor pentru că la feminine are deja rolul desinenței de singular. La “neutre”, în schimb, contează mult mai mult opoziția de gen între singular și plural, ceea ce permite ca o desinență cu

⁷ Acest plural nu poate să păstreze -A din MALUM - MALA latinesc (devenit **melu –*mela*). Pluralul **mela* ar fi dat ***meară*, apoi ***mară*. Forma *meră* arată prezența istorică a unei desinențe -*e* (în *mere*), devenită -*ă* prin analogie. Însă este interesant de observat că nu puține din exemplele aduse de Istrate (2007) au pluralul în -*eauă*, semn că trecerea la -*ă*, în asemenea cazuri, poate să fie destul de veche.

valoarea clară de feminin (chiar dacă este asociată de obicei cu numărul singular) să înlocuiască *-e*.

Am văzut că desinența *-e* de la feminine și desinența *-e* de la așa-zisele neutre nu se comportă identic în istoria limbii. Inițial acest lucru poate să ne îndemne să conchidem că trebuie să recunoaștem o desinență feminină, pe de o parte, și una ‘neutră’, pe de alta. Însă acest comportament diferit este o dovadă clară a faptului că *-e* de la plural reprezintă o desinență de feminin, ba chiar una care își apără “feminitatea”, ca să spun așa, datorită principiului potrivit căruia *genus alternans* cere expresia neambiguă a genului la singular și la plural. Sper să reiasă clar din cele spuse că “neutru” nu numai că este superfluu în explicarea fenomenului substantivelor zise “neutre” din limba română, ci și că invocarea unui al treilea gen ar prezenta riscul să ascundă adevăratele mecanisme ale istoriei morfologice a tuturor substantivelor cu *genus alternans*.

În concluzie, deși acest studiu nu are deloc pretenții pedagogice, se impune întrebarea dacă și în predarea limbii române n-ar fi de dorit abandonarea termenului “neutru”. În cazul oricărui “neutru” (ca și în cazul celor mai multe substantive românești) studentul este obligat să învețe atât forma pluralului cât și a singularului. Dat fiind că genul depinde strict de forma desinenței și că desinențele, oricum, trebuie memorizate, specificarea genului “neutru” nu numai că este superfluă, ci că dă impresia, falsă, că ar exista la singular un al treilea gen, și la fel la plural, pe când adevărul este că atât la singular, cât și la plural nu există decât două genuri, și că acestea depind, adeseori, numai de natura desinenței.

BIBLIOGRAFIE

- Atanasov, Petar, 2002, *Meglenoromâna astăzi*, București, Editura Academiei.
- Bateman, Nicoleta și Polinsky, Maria, 2010, ‘Romanian as a two-gender language’, în Gerds, Donna, John Moore and Maria Polinsky, (ed.), *Festschrift for David Perlmutter*, Cambridge, MA, MIT Press, p. 41–77
- Brâncuș, Grigore, 2002, *Introducere în istoria limbii române*, București, Editura România de Măine.
- Chițoran, Ioana, 2002, *The Phonology of Romanian: a constraint-based approach*, Berlin / New York, Mouton de Gruyter.
- Chivu, Gheorghe, 2010, ‘Neutre cu pluralul în *-ă* în limba română veche’, în Chivu, Gh., Oana Uță Bărbulescu (ed.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, București Editura Universității din București, p. 53-60.

- Croitor, Bianca și Giurgea, Ion, 2009, „On the so-called Romanian neuter”, *Bucharest Working Papers in Linguistics* XI, p. 21–39.
- Diaconescu, Paula, 1970, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, Editura Academiei.
- Farkas, Donka, 1990, „Two cases of underspecification in morphology”, *Linguistic Inquiry*, XXI, 539–550.
- Fischer, Iancu, 1985, *Latina dumăreană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Gheție, Ion și Mareș, Alexandru, 1974, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei.
- Igartua, Iván, 2006, „Genus alternans in Indo-European”, *Indogermanische Forschungen*, CXI, p. 56–70.
- Hall, Robert 1965. „The ‘neuter’ in Romance: a pseudo-problem”, *Word*, 21, 421–27.
- Hořejši, V, 1957, ‘Problema substantivelor așa-zise “neutre” în limba română în lumina legăturilor cu alte limbi’, *Studii și cercetări lingvistice*, 8, 415–29.
- Iordan, Iorgu, 1938, „Pluralul substantivelor în limba română actuală”, *Buletinul Institutului de Filologie română “Al. Philippide”*, V, 1–54.
- Istrate, Gavril, 2007, „Un plural regional: neutrul în -auă”, *Studii și cercetări lingvistice*, VIII, 299–313.
- Ivănescu, Gheorghe, 1957, „Soarta neutrlui latin clasic în latina populară și în limbile romanice”, *Studii și cercetări lingvistice*, VIII, 299–313.
- Jakobson, Roman, 1971, „On the Rumanian neuter”, în *Roman Jakobson, Selected writings. II. World and language*. Haga, Mouton, p. 187–189.
- Lombard, Alf și Gâdei, Constantin, 1981, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*, București, Editura Academiei.
- Loporcaro, Michele și Paciaroni, Tania, 2011, „Four-gender systems in Indo-European”, *Folia linguistica* XLV, 389–434.
- Maiden, Martin, 1997, „A propos d'un changement analogique remarquable en roumain: le type carte - cărți”, *Vox Romanica* LVI, p. 24–57
- Maiden, Martin, 2011, ‘Morphological persistence’, în Maiden, Martin, John Charles Smith și Adam Ledgeway (ed.), *The Cambridge History of the Romance Languages*, Cambridge, CUP, 155–215.
- Marcus, Samuel, 1967. *Algebraic Linguistics*. New York: Academic Press
- Marin, M., Mărgărit, I. and Neagoe, V. 1998. ‘Graiurile românești din Ucraina și Republica Moldova’. *Fonetică și dialectologie* 17:69-155.
- Matasović, Ranko, 2004. *Gender in Indo-European*. Heidelberg: Winter
- Meyer-Lübke, Wilhelm, 1895, *Grammatik der romanischen Sprachen. Formenlehre*, Leipzig, Reisland
- Neagoe, V. și Mărgărit, I, 2006, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei*, București, Editura Academiei.
- Pană Dindelegan, Gabriela (ed.), 2013, *The Grammar of Romanian*, Oxford, OUP.
- Philippide, Alexandru, 2011 ([1893–1932]), *Istoria limbii române*, Iași, Polirom.
- Rosetti, Alexandru, 1986, *Istoria limbii române*, București, Editura științifică și enciclopedică.

- Rovai, Francesco, 2012, „Between feminine singular and neuter plural: reanalysis patterns”, *Transactions of the Philological Society*, CX, 94–121
- Sala, Marius, 1976, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, Klincksieck.
- Schön, Ilse, 1971, *Neutrum und Kollektivum. Das Morphem -a im Lateinischen und Romanischen*, Innsbruck, Institut für Vergleichende Sprachwissenschaft
- Urișescu, Dorin, 2007, „Dans la perspective de l’Atlas de Crișana (I). Le participe passé daco-roumain en -ă: mythe roumain ou innovation d’une langue *romane*?”, în Reinheimer Rîpeanu, Sanda și Ioana Vintilă-Rădulescu (ed.) *Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*, București, Editura Academiei Române, p. 555–566.
- Wild, Beate, 1983, *Meglenorumänischer Sprachatlas*, Hamburg, Buske.
- Windisch, Rudolf, 1973, *Genusprobleme im Romanischen. Das Neutrum im Rumänischen*, Tübingen, Narr.

Martin MAIDEN
Research Centre for Romance Linguistics
Faculty of Linguistics, Philology and Phonetics
University of Oxford